

ФІЛАСОФІЯ І ЛІТАРАТУРА: ПРАБЛЕМА УЗАЕМААДНОСІН

Вольга Жылевіч

Пінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны праблемам суадносін філасофіі і літаратуры на прыкладзе творчасці Мішэля Турнье Разглядаюцца ідэйна-змястоўныя асаблівасці яго раманаў скрозь прызму філасофіі.

Ключавыя словы: *філасофія, літаратура, філасофскі раман, эсэ, міфалагізм, экзистэнцыялізм, неарацыяналізм*

Ва ўмовах шматаспектных мастацкіх праблем філасофскае асэнсаванне рэчаіснасці заўсёды было на адным з першых месцаў у сусветнай мастацкай літаратуры. Філасофія ўплывае на літаратуру светапоглядна, амаль усе філасофскія накірункі, асабліва экзистэнцыялізм і постмадэрнізм, знайшлі сваё ўвасабленне ў мастацкіх формах слова.

Творчасць французскага пісьменніка Мішэля Турнье (*Michel Tournier, 1924-2016*) лаўрэата самых прэстыжных літаратурных прэмій, яскрава пацвярджае тое, што на сённяшні дзень філасофія і літаратура знаходзяцца ў непарыўнай сувязі.

Мішэль Турнье – адзін з самых таленавітых французскіх філосафаў-празаікаў, аўтар шматлікіх філасофскіх раманаў, зборнікаў навел, казак і філасофскіх эсэ. М. Турнье ў юнацтве захапляўся працамі Г. Башляра, што падштурхнула яго ў далейшым заняцца філасофіяй прафесійна. Ён паступіў на філасофскі факультэт Парыжскага універсітэта, а ў 1946 г. абараніў выпускную працу пра Платона. Пад час праходжання стажыроўкі ў Цюбінгенскім універсітэце, будучага раманіста асабліва зацікавілі лекцыі Марыса дэ Гандыйяка.

У 1948-1949 гг. М. Турнье вывучаў этнаграфію пад кіраўніцтвам К. Леві-Строса. Менавіта ў гэтыя гады пісьменнік адчувае вялікае ўздзеянне філасофскіх і навуковых поглядаў гэтага знакамітага французскага навукоўца і далучаецца да новай філасофіі, адсунуўшы на задні план метафізіку. Аднак прафесійным філосафам М. Турнье так і не стаў: ён пацярпеў няўдачу на конкурсе на пасаду выкладчыка ў Сарбоне, што з’явілася моцным ударам па яго самалюбстве. “Давялося адмовіцца ад нашага адзінага і сапраўднага прызначэння, – паведамляе ў адным з інтэрв’ю французскі раманіст, – кінуць у крапіву адзенне Метафізіка і, змяніўшы веру, звярнуцца да журналістыкі, радыё, выдавецкай працы ... мастацкай літаратуры” [1].

М. Турнье заняўся літаратурнай дзейнасцю, захаваўшы прыхільнасць да філасофіі і жывую цікавасць да нямецкай культуры. М. Турнье з’яўляецца аўтарам 9 філасофскіх раманаў, 6 зборнікаў казак і апавяданняў для дзяцей, 17 філасофскіх эсэ.

У першы перыяд творчасці (60-70-я гг) напісаны найбольш значныя філасофскія раманы М. Турнье (“Пятніца, або Ціхаакіянскі Лімб” *Vendredi ou les Limbes du Pacifique (1967)*, “Лясны цар” *Le Roi des aulnes (1970)* і “Метэоры” *Les Météores (1975)*), якія складаюць своеасаблівую трылогію. У гэтыя гады М. Турнье публікуе сваё першае філасофскае эсэ – “Святы дух” *Le Vent Paraquet (1978)*. У эсэ аўтар падмае філасофскія праблемы, звяртаючыся да аўтарытэтных імёнаў – Лейбніца, Спінозы, Дэкарта. М. Турнье выбудоўвае сваю канцэпцыю развіцця літаратуры, якая заключаецца ў непарыўнай сувязі рэалізму, філасофіі і міфа. Адна з частак яго кнігі прысвечана ўласна ўзаемасувязі філасофіі і літаратуры, што з’яўляецца для раманіста прасторай для эксперыменту, і ў той жа час спосабам перадачы аўтарскай сістэмы заповедзяў.

Хоць другі перыяд творчасці (80-90-я гг.) адзначаны не такімі аб'ёмнымі творамі, аднак яны не менш глыбокія па сваім змесце. Так, “Элеазар, або Крыніца і Куст” *Eléazar ou la Source et le Buisson* (1996) – апошні філасофскі раман пісьменніка, своеасаблівы вынік яго творчага шляху. На працягу ўсяго рамана герой шукае сэнс чалавечага жыцця і яго шлях сімвалізуе пошукі кожнага чалавека, што імкнецца да свабоды. На думку М. Турнье, “жыццёвыя выпрабаванні дапамагаюць пераадолець унутраную цемру ў чалавечай душы” [2, р. 4].

80-90-я гг. XX стагоддзя таксама адзначаны шматлікімі філасофскімі эсэ. У філасофскім эсэ “Палёт вампіра” *Le Vol du vampire* (1994) аўтар размяшчае філасофска-літаратурнаўчыя нататкі пра выдатных асобаў самых розных эпох і пра іх творы: Канта, Гётэ, Наваліса, Кляйста, Сартра, Кальвіна, Калет, Бударе, Гандыльяка, Леві-Строса, Дэні дэ Ружмона, Юнгера, Женева і іншых. У сваім эсэ аўтар піша, што апублікаваць кнігу – значыць выпусціць вампіра. Бо кніга, па яго меркаванні, – гэта “далікатная і бяскрыўная птушка, якая прагне чалавечай цеплыні, яна ўзлятае ў паветра ў пошуках чытача, істоты з плоці і крыві, ад якога яна можа атрымаць жыццё і мары” [5, р. 17].

Адным з ключавых у разуменні эстэтычных поглядаў М. Турнье з’яўляецца філасофскі трактат “Люстэрка ідэй” *Le Miroir des idées* (1994), у якім раскрываюцца асаблівасці бінарных тыпаў мыслення ў сучаснай еўрапейскай культурнай свядомасці. Бінарныя паняцці ў М. Турнье не звязаныя з антынамічнымі паняццямі, як гэта было ў Леві-Строса або Канта, іх нельга інтэрпрэтаваць дыялектычна. Раманіст разглядае іх скрозь прызму канкрэтных ідэй або вобразаў, напрыклад, Бог-Д’ябал, сяброўства-любоў, прастора-час, тут жа і відэлец-лыжка, бык-конь, дзіця-падлетак і г.д.). М. Турнье вызначае тую кропку, якая становіцца закладам для далейшага сінтэзу літаратуры і філасофіі: ідэі набываюць філасафічнасць толькі тады, калі яны ператвараюцца ў канкрэтныя, прадметныя вобразы.

У трэці перыяд творчага шляху (2000-2011 гг.) М. Турнье, які прыпадае на першае дзесяцігоддзе XXI стагоддзя, выходзіць шэраг яго новых літаратурна-філасофскіх эсэ. Да прыкладу, вынікам сустрэч 87-гадовага Турнье з вядомым журналістам Мішэлем Мартэнам-Раланам стала кніга “Я іду па жыцці ў незлічоных вобразах” *Je m’avance masqué* (2011). *Entretiens avec Michel Martin-Roland*.

Як ужо і адзначалася раней, творчую спадчыну М. Турнье нельга аднесці да адной з сучасных філасофска-літаратурных школ. У прозе раманіста можна знайсці рысы экзистэнцыялізму, неарамантызму, структуралізму, рэалізму і постмадэрнізму. Таксама складана вызначыць і жанравую форму маштабных твораў пісьменніка, якія ўяўляюць сабой сінтэз рамана і міфа, рамана і прытчы. У дачыненні да твораў М. Турнье варта выкарыстоўваць паняцці “жанравай мадыфікацыі”, або “жанравай разнавіднасці”: раман-міф, раман-прытча.

Мішэля Турнье прыцягвае найперш маральна-філасофская праблематыка, універсальныя пытанні быцця і яго пазнання. Раманіст спрабуе вызначыць ролю і месца чалавека ў сучасным свеце. Ён занепакоены тым, што ўсе сферы чалавечага жыцця падпарадкаваны тэхнічным сродкам і грунтуюцца на крытэрыях, якія спрыяюць ператварэнню чалавека ў аб’ект, прымушаюць да пасіўнасці. Мастак не можа быць аб’явам да таго, што магчымасці ўмяшання ў прыроду чалавека становяцца неабмежаванымі, а ўсе духоўныя каштоўнасці страчваюць сваё значэнне. Асаблівасцю творчай манеры пісьменніка з’яўляецца тое, што ён звяртаецца не да пачуццяў, а да думак чытача, імкнецца дамагчыся не суперажывання, а суразважання, якое дазволіла б чытачу прыняць удзел у творчым працэсе і стаць нібыта сааўтарам твора.

У першых двух філасофскіх раманах – “Пятніца” і “Лясны цар” персанажы пакутуюць ад самоты, адчуваюць сябе некамафортна ў сучасным тэхнакратычным свеце. Рабінзон, Апель Ціфож – пасіўныя, бяздзейныя міфалагічныя героі, якія чакаюць дапамогі з боку іншых. У далейшых творах – “Метэоры”, “Каспар”, “Жыль і Жанна”, “Элеазар” – аўтар адпраўляе сваіх герояў у падарожжа для пошукаў выхаду з сітуацыі

безвыходнасці. М. Турнье імкнецца аднавіць цэласць сутнасці чалавека, вярнуць яго да самога сябе, у натуральны стан, які ён страціў у выніку прагрэсу цывілізацыі.

У рамане “Пятніца” для таго, каб прааналізаваць працэс эвалюцыі галоўнага героя – Рабінзона, пісьменнік выкарыстоўвае тры роды пазнання з “Этыкі” Спінозы. Першы этап (які адпавядае пачуццёваму пазнанню ў Спінозы) – гэта спроба Рабінзона прыстасавацца да новых умоў жыцця на востраве Спэрэнцы. Гэты перыяд заканчваецца заняпадам душэўных і фізічных сіл Рабінзона. Другі перыяд звязаны з рацыяналістычным пазнаннем, з праслаўленнем навукова-тэхнічнай думкі. Трэці перыяд праходзіць пад эгідай перамогі прыроды над цывілізацыяй. М. Турнье суадносіць эвалюцыю Рабінзона з вучэннем Спінозы і дае магчымасць наблізіцца да сутнасці абсалютнага пазнання быцця чалавека.

Самоту свайго персанажа раманіст інтэрпрэтуе праз прызму экзістэнцыялізму. Ж.-П. Сартр атаясамляў экзістэнцыю з самасвядомасцю, інтраспекцыяй, і менавіта гэтыя філасофскія катэгорыі прадстаўлены ў дарожным дзённіку Рабінзона. Для апісання чалавечага існавання многія філосафы выкарыстоўвалі фенаменалагічны метада Гусерля.

У рамане “Пятніца” Рабінзон з’яўляецца суб’ектам успрымання. Разважаючы над сваім жыццём, ён, абстрагуючыся, усведамляе сябе аб’ектам і атаясамляе сябе са Спэрэнцай. “З нейкага часу я ажыццяўляю над самім сабой аперацыю, якая заключаецца ў тым, каб паслядоўна, адно за адным, зрываць з сябе ўсе покрывы, – я падкрэсліваю: менавіта ўсе, – так здзіраюць шалупіны з цыбуліны. Калі я раблю гэта, дык быццам ствараю воддаль ад сябе нейкага індывідуума па прозвішчы Круза, па імені Рабінзон, у шэсць футаў росту і г. д. Я назіраю з боку, як ён жыве і працуе на востраве, я не карыстаюся больш яго поспехамі, не пакутую ад яго няшчасцяў. Але хто ж такі гэты Я? Пытанне далёка не безнадзейнае. І нават не невырашальнае. Бо калі Я – не Ён, значыць, Я – гэта Спэрэнца. І з гэтага часу існуе гэтае лёгкае, як птушка Я, якое ўвасабляецца то ў чалавеку, то ў востраве, робіць з мяне адно ці другое” [6, р. 88].

Задумваючыся аб сваёй самоце на востраве, Рабінзон у М. Турнье прыходзіць да наступнай высновы: “Цяпер я ведаю, што кожны чалавек носіць у сабе – як, зрэшты, і над сабою – крохкае і складанае награвашчванне звычак, адказаў, рэфлексаў, механізмаў, клопатаў, мараў і схільнасцяў, якія фарміруюцца ў юнацтве і бесперапынна змяняюцца пад уплывам сталых зносін з сабе падобнымі. Пазбаўленая жыватворных сокаў гэтых зносін, кветка душы марнее і памірае. Іншыя людзі – вось апора майго існавання...” [6, р. 95].

На думку французскага аўтара, у жыцці сучаснага чалавека не хапае спантаннасці, гульні, радасці ад зносін з прыродай. У сваю чаргу цывілізацыя з яе дасягненнямі здольная даць шмат новага “дзікаму” Пятніцы, ды і– чалавеку наогул, калі ён імкнецца да новага вопыту і здольны здзіўляцца і вучыцца.

У рамане-прытчы “Лясны цар”, так як і “Пятніцы” М. Турнье ўмоўна падзяляе жыццё галоўнага героя Авеля Ціфожа на тры этапы: маральныя і фізічныя пакуты Авеля падчас вучобы ў школе Святога Хрыстафора; стагнацыя героя напярэдадні Другой Сусветнай вайны; трыумф персанажа ў нацысцкай школе Напалі.

У творы Ціфож паўстае адзінокім, з дзіўнымі звычкамі і схільнасцямі, адарваным ад штодзённасці і паглыбленым у разгадваанне навакольных знакаў. Нестар, школьны сябар і настаўнік Авеля, адкрывае яму сутнасць іншай рэальнасці і выклікае імкненне да “падзей”, да ўласнай будучыні. Гэтая ўласная пазіцыя і ў далейшым дазваляе Авелю “не маскіраваць сваю душу, што выкінула з сябе ўсю духоўную ежу, якой яе частавалі” [4, р. 79].

Кіруючыся канонам міфалагічнага вобразу людаеда, Турнье надзяляе Ціфожа схільнасцю да “паядання” – спачатку ён палюе за дзецьмі “пасіўна” з фотаапаратам і магнітафонам ў руках і атрымлівае запісы іх галасоў і іх выявы. Фатаграфія для Турнье – гэта форма “людаедства”, свосаблівы спосаб “спажывання” мадэлі. Напрыклад, у рамане “Залатая кропля” герой памірае пасля таго, як яго сфатаграфавала выпадковая турыстка.

Далей, з'яўляючыся супрацоўнікам нацысцкай школы ў Напалі, Ціфож сілком забірае туды дзяцей з бліжэйшых мястэчак, каб выхаваць, падпарадкаваць сваёй воле і ідэям нямецкага фашызму. “Вялікі Егер са сваімі паляўнічымі ўдэхамі і аленевымі рагамі безнадзейна ўпаў у яго вачах, ператварыўшыся ў нястрашнага людаедзіка з бабуліных казак. Яго цалкам заслانیў іншы – людаед з Расценбурга, які патрабаваў ад падданых да свайго дня нараджэння іх самы каштоўны скарб – пяцьсот тысяч дзесяцігадовых дзяўчынак і пяцьсот тысяч хлопчыкаў” [4, р. 287] – тут аўтар мае на ўвазе масавы прыём у “Гітлерюгенд” да дня нараджэння фюрэра.

Аднак фінал рамана напісаны ў традыцыях гуманістычнага пафасу: рызыкуючы ўласным жыццём, Авель Ціфож выносіць з балота яўрэйскага хлопчыка Ефраіма. Аўтар у прыхаванай форме робіць выбар свайго героя на карысць перамогі добра над злом.

У рамане “Метэарыты” М. Турнье двойняты – Жан і Польш – і ўсе астатнія персанажы спрабуюць даследаваць таямніцы быцця і прыроды, што выяўляе інтэнцыю Турнье на ўзнаўленне міфалагічнага складу мыслення, у якім сілы і стыхіі знешняга свету накладваюць адбітак на ўспрыманне жыцця. Так, у лёсе Жана і Поля сімвалічны дыяпазон міфа – гэта іх адносіны аднаго з другім як двюх часцінак сусвету. Для Марыі-Барбары, іх маці, сэнсам далучэння да міфа з'яўляецца нараджэнне і выхаванне ўласных дзяцей, паколькі гэта раскрывае яе натуральнае прызначэнне, свайго роду міфалагічнае вяртанне да прыроды, вытокаў, каранёў. Для Ральфа і Деборы сімвалам раскрыцця іх жыццёвага патэнцыялу становіцца дом і сад з уласцівымі ім міфічнымі значэннямі. Для Франца – “каляндарнага” хлопчыка з прытулку, прасторай міфа становіцца сама шматграннасць прыроды, метэаралагічных з'яў, часавых дат.

Галоўны герой твора – Польш, пасля знікнення свайго брата-блізняці Жана, адчувае самоту. Разбурана цэласць гармоніі блізнят, таму аўтар адпраўляе Поля на пошукі свайго новага сапраўднага “я”. Пасля мноства выпрабаванняў, і нават атрымаўшы фізічныя калецтвы, Польш у канцы рамана становіцца зусім іншым чалавекам, ён зліваецца з сусветам, становіцца яго часткай і спасцігае сваю сапраўдную сутнасць. Будучы упэўненым у тым, што жыццё чалавека цесна звязана з рознымі атмасфернымі з'явамі, ён, падобна Рабінзону з рамана “Пятніца” знітоўваецца з прыродай. “Існуе прыкметная згода паміж чалавечым часам, – заўважае Польш, – і рытмам метэаралагічнага развіцця... Усе атмасферныя з'явы падпарадкоўваюцца – як і чалавечы жыццё – чаргаванню дня і ночы, змене пор года. Воблака ўзнікае ў небе так, як вобраз нараджаецца ў маёй свядомасці, вецер дзьме так, як я дыхаю, і перакідванне вясёлкай сваёй аркі над гарызонтам падобна да таго, як я наладжваю згоду паміж сваім сэрцам і жыццём ...” [3, р. 48]

Згодна з аўтарытэтным меркаваннем французскага літаратуразнаўца Д. Віяра, М. Турнье знаходзіцца “у самым першым шэрагу сучасных філосафаў-пісьменнікаў Францыі” [7, р. 303]. У спадчыне раманіста выразна вылучаюцца тры перыяды. Вызначальную ролю ў станаўленні творчасці М. Турнье сыгралі канцэпцыі трох яго суайчыннікаў: міфалагізм К. Леві-Строса, экзистэнцыялізм Ж.-П. Сартра і неарацыяналізм Гастона Башляра. Нягледзячы на перанасычанасць твораў Турнье філасофскімі разважанымі, міфамі, сімваламі, знакамі, нягледзячы на гранічную завуаліраванасць і шматслойнасць сюжэтнай канвы, кожны раман праявіў ўтрымлівае ў сабе маральны ўрок.

1. Interview de Michel Tournier – [Electronic resource] – Mode of access : <http://www.cercle-enseignement.com/Primaire/Cycle-III/Dossiers-thematiques/MichelTournier> – Date of access : 01.07.2017
2. Tournier, M. Eléazar ou La Source et le Buisson / M. Tournier. – Paris : Gallimard, 1996. – 129 p.
3. Tournier, M. Les Météores / M. Tournier. – Paris : Gallimard, 1975. – 390 p.
4. Tournier, M. Le Roi des Aulnes / M. Tournier. – Paris : Gallimard, 1996. – 206 p.
5. Tournier, M. Le Vol du vampire / M. Tournier. – Paris : Gallimard, 1994. – 196 p.
6. Tournier, M. Vendredi ou Les Limbes du Pacifique / M. Tournier. – Paris : Gallimard, 1970. – 301 p.

7. Viart, D. Le roman français au XX-e siècle / D. Viart. – Paris : Hachette, 1999. – 158 p.